

Receptarea operelor lui Dimitrie Cantemir în discursul critic actual The reception of Dimitrie Cantemir's works in the current critical discourse

Prof.univ.dr. Simona Antofi

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați
Institutul de istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română

Abstract: *The critical reception of Dimitrie Canemir's work, diversified and with multiple stakes, allows a comparative analysis of some perspectives and critical opinions that illuminate, each from a different angle, the complexity and depth of meanings of these writings, still extremely attractive for today's reader.*

Keywords: *receptare critică, alegorie, satiră, roman.*

Intenția demersului nostru rezidă în a așeza față în față două perspective de receptare critică (relativ) diferite a scrierilor lui Dimitrie Cantemir. Cea dintâi provine din *Enciclopedia literaturii române vechi* [E.Simion, Mazilu, 2018] și se axează pe dimensiunea universalității operei principelui, în ansamblul acesteia, pe cosmopolitismul intrinsec, de substanță, al scriiturii pluridiscursive, și de fibră auctorial – creatoare. Și pe cel extrinsec, oricând demonstrabil cu o multitudine de argumente pe care *Enciclopedia* le cartografiază, sintetizează și chiar explorează în sensul unei necesare reconsiderări a impactului operei acestui redutabil erudit la nivel european și nu numai.

Organizarea informațiilor nu poate fi decât cronologică, pe firul căreia se articulează dimensiuni complexe, convergente ca miză și ca impact, ale scrisului cantemirian. Începând cu formația spirituală cu totul aparte a acestui tânăr principe, fiu al unui domn neștiutor de carte, dar adânc conștient de uriașa importanță a acesteia, construită sub auspiciile unui Ieremia Cacavela („teologul grec Ieremia Cacavela”, cu studii la Viena, Veneția, Oxford și Leipzig, și de la care tânărul principe a deprins greaca, latina, slavona, și s-a inițiat în tainele literaturii, ale teologiei, ale retoricii) [E.Simion, Mazilu, 2018, 167] ori Ilie Miniș – „mare retorician” de la care tânărul Dimitrie va fi deprins „interesul pentru retorică”, adăugând studiul limbilor turcă, arabă, persană, tătară, franceză, italiană, ca și al filosofiei, istoriei, geografiei ori muzicii. [E.Simion, Mazilu, 2018, 167] Acestora li se vor adăuga spirite alese de erudiți și cărturari ai epocii, minți luminate din Orient și din Occident precum Calinic al II-lea, patriarhul Constantinopolului, arhimandritul Teofilact și profesorul de filosofie Gedeon Wiszniowski – rectori al Academiei din Moscova, ori Voltaire – care îl citează/menționează în *Histoire de Charles XII*, Byron – în *Don Juan* și Victor Hugo – în *Actes et paroles. Depuis l'exil*. [E.Simion, Mazilu, 2018, 174]

De altfel, cei 12 ani petrecuți de principe în Rusia lui Petru cel Mare i-au adus numeroase recunoașteri ale valorii sale intelectuale și ale deschiderii de tip *uomo universale* – „Alteță Serenissimă”, „consilier de taină” al țarului, „membru al senatului.” [E.Simion, Mazilu, 2018, 168]

Scriitura lui Dimitrie Cantemir se detașează, de la bun început, în sensul unei erudiții copleșitoare și al unei inteligențe pragmatice, asociate cu o foarte bună cunoaștere și înțelegere din interior a mecanismelor politice, de exercitare și de transfer al puterii, prin pârgăria banilor, din întreg spațiul otoman – elenic.

Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul, tipărit în 1698, la Iași, așa cum se arată în *Enciclopedie*, ascunde sau, după caz, deconspiră aspirațiile politice ale principelui, pe fondul unui exercițiu de meditație erudită, pusă, dialogal, în scenă – prin recursul la „numeroase referințe la Biblie și la cronicile locale, vorbele de duh moldovenesc, mitologia greacă, sentințele lui Seneca”. Se regăsesc, aici, și excerpte din scrierile Sfântului Augustin, versuri din *Grădina trandafirilor* – a poetului persan Sa'adi. [E.Simion, Mazilu, 2018, 170]

Imaginea cu neputință de descris a științei sacre, din 1700, extinde dezbaterea filosofică din *Divan* asupra principalelor probleme care se coroborau în mintea oricărui gânditor renașcentist drept hartă a temelor de meditație obligatorie. Trecând peste *Prescurtare a sistemului logicii generale*, ca și peste *Cartea*

științei muzicii, *Istoria ieroglifică* propune un „pamflet politic” ce vizează, printr-o satiră acidă, boierimea din Moldova și din Țara Românească. Pe contraforții unei construcții narative și ai unei retorici de mare rafinament – „limbajul cifrat, analiza psihologică, comicul rafinat, construcția utopică a unor evenimente, stilul narativ inedit, rima interioară și prozodia de influență orientală”, respectiv „paradoxul, oximoronul, chiasmul, metafora, personificarea” [E.Simion, Mazilu, 2018, 171], Cantemir produce prima mare operă explicit și complet estetică din literatura noastră.

O altă sinteză reflexivă asupra sensului și mecanismelor istoriei funcționale în diacronie este nu mai puțin celebra *Istorie a creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*. Volumul conține „biografia a 19 sultani”, precum și un „istoric al civilizațiilor”, „fapte politice, realități sociale, instituții, moravuri, arte” și a fost tradus în engleză, franceză, germană, italiană, rusă, română, turcă. [E.Simion, Mazilu, 2018, 171]

La solicitarea Academiei de Științe din Berlin, Cantemir elaborează *Descriptio Moldaviae*, care conține nu doar „prima hartă a Moldovei” și aproximativ 900 de toponime, dar și informații privind „geografia, originea latină a limbii române, mitologia, evoluția istorică, economia, structura socială, religia, sistemul juridic, instituțiile, raportul cu Înalta Poartă.” [E.Simion, Mazilu, 2018, 172]

Inițiind un nou tip de discurs – la granița dintre istorie/factual și ficțiune, respectiv „biografia unei personalități politice”, principele elaborează și *Vita Constantin Cantemiri*. [E.Simion, Mazilu, 2018, 172]

Traducerea *Curanului – Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane* este completată și de textele reunite sub titlul *Collectanea Orientalia*, volum ce cuprinde „note și observații din campania din Caucaz”, „descriseri de moschei, palate și monumente funerare din Derbend”, o „schită istorică a Daghestanului”, precum și „desene și transcrieri de inscripții.” [E.Simion, Mazilu, 2018, 173]

Finalmente, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, redactat în latină și în română, aduce în prim-plan imaginea Daciei romane și întemeierea Țării Românești și a Moldovei.

În a sa *Istorie critică a literaturii române* [Manolescu, 1990] Nicolae Manolescu, interesat cu precădere de litera(tu)ritatea scrierilor lui Dimitrie Cantemir, respectiv a *Divanului* și a *Istoriei ieroglifice*, își așează întreg demersul interpretativ sub semnul elogierii *Hronicului* – „opera unui Hasdeu al veacurilor XVIII, cu un plan utopic nerealizat.” [Manolescu, 1990, 74] *Hronicul* însuși fiind perceput ca un proiect de tip vizionar, o monografie ce s-a vrut a fi exhaustivă, cu miză înalt și autentic patriotică.

Divanul reține atenția criticului, mai întâi, prin topica nespecifică lejerității succesiunii cuvintelor în limba română – „verbul la urmă, dislocările, repetițiile, antitezele, rimele interioare”, respectiv „cel mai elaborat mod de exprimare”. Criticul propune, apoi, o direcție de receptare – asimilare adecvată a acestui text de către lectorul din zilele noastre – „Ca să ne pătrundem de tăria limbii acesteia trebuie, de fapt, nu să citim textul, ci să-l recităm”. Căci *Divanul* este, în fond, „un poem retoric, ritmat și rimat, glumeț și patetic, concis și luxuriant, furtunos și calm, impregnat de un enorm suflu liric.” [Manolescu, 1990, 75]

În ceea ce privește dinamica retorică și substanța dialogului dintre Înțelept și Lume, criticul pune față în față, cu dezinvoltura-i caracteristică, „refuzurile caustice ale Înțeleptului” și „cochetăriile insinuante ale Lumii.” Articulându-se, astfel, un eseu de idei pe tema *carpe diem* vs *vanitas mundi*. [Manolescu, 1990, 75]

Istoria ieroglifică nu este o scriere obscură, [Manolescu, 1990, 76] afirmă categoric, de la bun început, criticul. Mecanismul complex al alegoriei de aici, net superior fabulei – „alegorie foarte ingenioasă, animată de un uriaș duh comic”, „benignă satiric”, „naivă și sofisticată”, „elementară și rafinată”, îl îndreptățește să vadă în acest roman „cea dintâi operă literară românească (în sensul modern)”, „una alexandrină”, întrucât „prelucrează în chipul cel mai savant – artificial modelul romanțurilor populare medievale, cu tot arsenalul lor”. [Manolescu, 1990, 76]

Tematic vorbind, criticul pare mai degrabă interesat de nucleele inovative și de sprijinul retoric – stilistic al acestora – a se vedea frumusețea Helgei și versurile care o descriu – „frumusețea Helgei e imorală, ca și relația ei cu biata Cămilă”; „înainte de Ion Barbu (...) acestea sunt primele noastre versuri în cod, în manieră Góngora – Marino.” [Manolescu, 1990, 78]

Templul Zeiței Lăcomiei face obiectul unei atente revizuii hermenutice – „cu mai multă inventivitate alegorică, el va descrie templul secret al Zeiței Lăcomiei” – „una dintre cele mai complexe și somptuoase imagini spontan-baroce din câte avem”. [Manolescu, 1990, 79]

La nivelul universului diegetic, al proiecției macro și microcosmice, începerea urmăririi Inorogului „tulbură ordinea cosmică”, „o furtună colosală izbucnește din senin”, „tabloul este bogzian” și „nespus de bogat în sonorități cum ar fi acelea din baladele romantice ale lui Bolintineanu.” [Manolescu, 1990, 80]

Cât privește formula de roman, complexitatea *Istoriei ieroglifice* rezidă în multitudinea de lecturi, toate posibile în mod nonconflictual, ba chiar complementare – „citită ca un roman cult, poetic, fantastic, *Istoria ieroglifică* nu e mai puțin uluitoare decât interpretată ca alegorie satirică.” Iar „elementul satiric merită să fie curățat de coaja alegoriei spre a fi valorificat în toată splendida lui gratuitate.” [Manolescu, 1990, 81]

Plăcerea textului se resimte din scriitura critică la tot pasul. Știința (bine) dozării tensiunii retorice, a lirismului și chiar a emoției este deconspirată de critic drept pârgă a apropierei acestui text medieval de gustul pentru (o anumită) lectură, al cititorului de astăzi. Mai mult, o inedită *punere în abis* și o autocitare în cheie alegorico – simbolică - Șoimul „face rechizitoriul Corbului” și citează ... *Istoria ieroglifică* [Manolescu, 1990, 82] încheie magistral scrierea lui Cantemir și comentariul critic al lui Nicolae Manolescu.

Bibliografie

Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, vol. I, Minerva, 1990.

Simion, Eugen; Mazilu, Dan Horia (eds.), *Enciclopedia literaturii române vechi*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2018